

ŞEYH GALİB'İN BARUTHANE ŞİİRLERİ

“POEMS OF SHEIKH GALIP ON GUNPOWDER FACTORY”

Dr. Fatih USLUER*

Özet

Nizam-ı Cedîd reformlarıyla Osmanlı Tarihi'nin yenilikçi padişahlarından biri olan III. Selim'in baruthaneleri ıslahı ve İstanbul'da yeni baruthane inşa ettirmesine dönemin güçlü şairi Şeyh Galip üç, bir baruthanenin bahçesine yaptırılan kasra da bir tarih düşürmüştür. Bu şiirler, Şeyh Galib'in dönemin aktüalitesini yakından takip ettiğinin ve ilgi alanlarının baruthaneleri de kapsayacak şekilde geniş bir yelpazeye yayıldığıının göstergesidir. Bugüne kadar üzerinde düşünülmemiş ve tarihsel bilgiler çerçevesinde değerlendirilmemiş bu şiirler hakkında yaptığımız bu çalışmayla, bu şiirlerin bahsettiği baruthaneleri tespit ve şiirleri daha iyi anlama hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: III. Selim, Şeyh Galip, Bakırköy Baruthanesi, Azadlı Baruthanesi, Sürûr-âbâd kasrı.

Abstract

Concerning the construction of gunpowder factory and the improvement and restoration of the old one in Istanbul by Selim III who is one of the innovator sultans of Ottoman history, by his *Nizam-ı Cedid* (The New Order) reforms, famous poet Sheikh Galib rhymed three poems and one concerning a palace built in a gunpowder factory. They are a kind of poems which are called *tarih* and whose sum of numerical value of each letter of the last verse gives us the date in which they were built or restored. It can be concluded from these poetries that Sheikh Galib was following the operations of his time and interested in the different areas like gunpowder factories. It is aimed in this paper to determine which poem concerns which gunpowder factory and the palace in the garden of which factory is constructed, and also to understand better the poems.

Key Words: Selim III, Sheikh Galip, Bakırköy gunpowder factory, Azadlı gunpowder factory, palace of Sürûr-âbâd

---

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi - Ankara fusluer@gmail.com

III. Selim dönemi reform hareketlerinden en önemlisini baruthanelerin ıslahı oluşturmaktadır. Top ve kullanımı yaygınlaşan diğer ateşli silahların etkin bir şekilde kullanımında barutun tartışılmaz bir önemi vardır. Bu gerçekten hareketle III. Selim, baruthanelerin ıslahına, kaliteli ve çok miktarda barut elde edilmesine özel bir önem vermiştir. Çıkarılmış olduğu Nizamnameler ile de bununla ilgili bir dizi kararlar almıştır.

III. Selim zamanında, İstanbul dışında, Gelibolu, Selanik, Bağdat, İzmir, Mısır, Temeşvar ve Bor'da bu isimlerle anılan baruthaneler, İstanbul'da ise Bakırköy Baruthanesi bulunmaktaydı. Bunlardan Bakırköy Baruthanesi, diğer ismiyle Baruthane-i Âmire veya İstanbul Baruthanesi (Gölen 2006: 28), Şehremini Baruthanesinde 1698 tarihinde çıkan yangından sonra kurulmuştur (Gölen 2006: 6).

İstanbul'da su kuvvetinden yararlanılarak çalıştırılan ilk baruthane Kâğıthane Baruthanesidir (Çetin 2001: 84). Bakırköy Baruthanesi kurulurken de su gücünden yararlanılmak istenmiş, su kenarlarının mesire yerleri olmasından dolayı, şehir dışındaki Bakırköy seçilmiş ve Yedikule Civarında Marmara Denizi kenarındaki İskender Çelebi Bahçesi denen yerde inşa edilmesi uygun bulunmuştur. Bahçenin kenarında küçük bir dere bulunması, bu dere vasıtasıyla baruthanenin ihtiyaç duyacağı mühimmat ve diğer malzemelerin deniz yoluyla teminindeki kolaylıklar dikkate alınmıştır. (Gölen 2006: 30). Ancak buradaki su, çarkları döndürmeye yeterli olmadığından baruthane hayvan gücü ile işletilmiştir (Gölen 2006: 220). 1698 yılında başlayan Bakırköy Baruthanesinin inşaatı, 1700 yılında bitmiştir (Çetin 2001: 23). 1700 tarihinde üretime başladıktan sonra diğer baruthaneler arasında özel bir yer edinen Bakırköy Baruthanesi, etkinliğini yitirene kadar Baruthane-i Amire unvanını korumuştur (Gölen 2006: XI).

III. Selim döneminde, İstanbul Baruthanesi (Bakırköy Baruthanesi) bazı restorasyonlar geçirmiştir. 1793 senesi Temmuz'unda baruthanenin bazı bölümleri yenilenmiştir. Bu tarihte yeni icat olarak tabir edilen bir tür perdahthane, sürgü ve çarklar hizmete girmiştir. İlaveten 3 büyük kazan ve fırın yenilenmiş, 16 adet çark ve kule bakımdan geçirilmiş, 7 odalı yeni bir bina yapılmış ve tüm bu işlem için 13. 510 guruş 15 para harcanmıştır (Gölen 2006: 240). İstanbul Baruthanesi'nin binası, Nisan 1794'te Baruthaneler Nazırı olarak görevlendirilen Mehmet Şerif Efendi tarafından (İslam ansiklopedisi, s. 95) tamir edilmiştir (Gölen 2006: 37). Cami, padişah kasrı ve daha birçok bina yaptırılarak burası büyük bir tesis haline getirilmiştir (İslam ansiklopedisi, s. 95).

Mehmet Ragıp Efendi de 1221/1806 senesinde baruthanede geniş çaplı bir tamir faaliyeti gerçekleştirmiştir. Baruthanenin güvenliği için yeni istihkâmlar, tabya, cebehane ve kışlalar yaptırmıştır (Gölen 2006: 38).

Ancak İstanbul Baruthanesindeki en önemli yenilik, baruthanenin çalışma sistemiyle ilgili olan çalışmalardır. İlk olarak baruthane çarklarının

çalıştırılmasında su gücünden yararlanılan bir sisteme geçilmek istenmiştir. Su debisini artırmak için yapılacak kanal ve bentlerin maliyeti 111.820 guruş olarak tespit edilmiştir. Ancak bu düşünce Azadlı Baruthanesi'nin kurulmasıyla uygulamaya geçirilememiştir (Gölen 2006: 223).

Mevcut sistemi yenilemek amacıyla Fransa'dan getirilen barut ustası Françesko, 1212/1797 senesinde, biri at, diğeri rüzgâr ile döndürülen iki çark yapmıştır. Sultan Selim bu çalışmalardan çok memnun kalmış ve daha iyi çalışmalar yapılması temennisinde bulunmuştur (Gölen 2006: 223).

Bununla birlikte Birol Çetin, Françesko'nun yaptığı çarkların deneme esnasında dönmediğini ve zorlandığında da kırıldığını belirtmiştir. Bunun üzerine bu görev, Arakel Dadyan adlı bir değirmen ustasına verilmiştir. Arakel, bu çarkları onarmış ve 1210/1795 tarihinde senelik iki bin kantar barut imalatı yapılabilecek bir duruma ulaşmıştır (Çetin 2001: 25, 119).¹

İstanbul Baruthanesi için yapılan bu çalışmalardan başka, barut üretimini daha da artırmak için su gücüyle çalışan yeni bir baruthane inşası düşünülmüştür. Bu çerçevede Küçükçekmece'de Azadlı Deresi uygun görülmüştür. Azadlı Baruthanesinin 1794 tarihinde yapılmaya başlandığı ve 1796 yılında tamamlandığı belirtilmiştir (Gölen 2006: 241). Her ne kadar, Azadlı Baruthanesinin kuruluşuna 1798 yılında başlandığı ve 1800 yılında tamamlandığı da belirtilmesine ve bu konuda herhangi bir kesinlik bulunmadığı söylenmesine (Çetin 2001: 26) rağmen, III. Selim'in sırkatibi Ahmed Efendi 14 Ekim 1796 (11 Rebiü'l-ahir 1211) tarihinde, bu baruthanenin iki seneye yakın bir zamanda tamamlandığını söylemiştir (Ahmed Efendi 1993: 232). Dolayısıyla, Azadlı Baruthanesi'nin inşasının birkaç ayda tamamlandığı ve üretime 1794 yılında başlandığı bilgisi (Agoston 2006: 213) gerçeği yansıtmamaktadır.

Su gücünden yararlanılarak üretim yapan bu baruthanedeki 200 tokmaklı çark, Arakel Dadyan tarafından tasarlanmıştır (Çetin 2001: 129). Azadlı Baruthanesinin faaliyete geçmesi üzerine Selanik ve Gelibolu baruthaneleri kapatılarak bu baruthanelerin gelirleri ve malzemeleri Azadlı Baruthanesi'ne aktarılmıştır (Gölen 2006: 14, 241).

III. Selim dönemine kadar barut, uygun şartlarda muhafaza edilemediğinde veya uzun süre bekletildiğinde kullanılamaz duruma gelmekteydi. İlk olarak Azadlı Baruthanesi'nde kurulan yeni havuz ve fıçılar kullanılarak yapılan birçok denemeden sonra, bozuk barutun güherçilesinin çıkarılarak yeniden işleme sokulması ve geri dönüşümü sağlanmıştır (Çetin 2001: 99-100).

¹ Françesko'nun 1797 senesinde tamamladığı ancak çalışmayan çarkların, 1795 senesinde Arakel tarafından onarılması konusunda Birol Çetin ve Zafer Gölen'in aktardığı bilgiler arasında bir çelişki bulunmaktadır. Bununla ilgili daha kapsamlı bir araştırma yapılması zaruridir. Ancak biz Ruzname'den, III. Selim'in 30 Temmuz 1795'de Bakırköy Baruthanesi'ni denetlediğini ve Arakel'in yaptığı çarkı izlediğini biliyoruz.

Yapılan tüm bu teknik yenilik ve restorasyon faaliyetlerinden sonra İstanbul'daki, Bakırköy ve Azadlı baruthaneleri, fabrikasyon usulüne yakın bir barut üretimi gerçekleştirmişlerdir (Çetin 2001: 85). Özellikle Azadlı Baruthanesi, 1794 sonrasında, barut imalinde ilk sırayı almıştır (Gölen 2006: 283).

Osmanlı Devleti'nin barut ihtiyacını karşılama konusunda elde edilen bu başarılarla III. Selim'in çok önemli bir payı vardır. Sırkatip Ahmed Efendi tarafından tutulan Ruzname'den takip edebildiğimiz kadarıyla III. Selim, İstanbul'daki Bakırköy ve Azadlı baruthanelerini yirmiye yakın teftiş ve ziyaret etmiştir.

Ruzname, III. Selim'in baruthanelere verdiği önemi göstermenin yanı sıra, baruthaneler hakkında da önemli bilgileri içermektedir. Buradan takip edilebildiği kadarıyla III. Selim, **20 Ekim 1792** (4 Rebiü'levvel 1207) tarihinde İstanbul Baruthanesi taraflarında bulunduğu, baruthaneye gitmiş ve barutun imalini izlemiştir (Ahmed Efendi 1993: 102). **22 Eylül 1793** (15 Safer 1208)'te Bakırköy Baruthanesi'nin yeniden yapılmakta olan perdahthanesini izlemiş ve çalışanlara ihsanda bulunmuştur (Ahmed Efendi 1993: 142), **15 Kasım 1793** (10 Rebiü'lahir 1208) ve **28 Mart 1794** (25 Şaban 1208)'te de baruthane'ye giderek tamir olan yerleri izlemiştir (Ahmed Efendi 1993: 149, 162).

12 Mayıs 1794 (11 Şevval 1208) tarihinde de, Bakırköy Baruthanesi'nde eskileri tamamen yıkılarak yeniden yapılmaya başlanılan çarklar ve yapımı tamamlanan sergi, kalhane ve perdahthaneleri tek tek denetlemiş ve baş-muhasebe Şerif Efendi'ye gerekli uyarılarda bulunmuştur (Ahmed Efendi 1993: 165). **15 Haziran 1794** (16 Zi'l-ka'de 1208)'de yeni yapılan Azadlı Baruthanesi'nden dolayı "Baruthane-i Atıka" denilen Bakırköy Baruthanesi'nde yeniden yapılan çarkları izlemiş ve nazırı Şerif Efendiye bazı tavsiyelerde bulunmuştur (Ahmed Efendi 1993: 169).

10 Eylül 1794 (14 Safer 1209)'de yeniden yapılmış olan çarkları izlemiş ve çalışanlara ihsanda bulunmuştur (Ahmed Efendi 1993: 176).

3 Kasım 1794 (8 Rebiü'lahir 1209) baruthaneyi gezmiş, **8 Şubat 1795** (18 Receb 1209) ve **28 Nisan 1795** (8 Şevval 1209)'te yapılmakta olan çarkları izlemiş ve **30 Temmuz 1795** (13 Muharrem 1210)'de Arakel'in icad ettiği çarkı izlemiş ve çalışanlara ihsanda bulunmuş (Ahmed Efendi 1993: 196) **7 Mayıs 1796** (29 Şevval 1210)'de de bu yeni çarkları tek tek denetlemiştir (Ahmed Efendi 1993: 217).

30 Ekim 1797 (9 Cemaziye'l-evvel 1212) tarihli notta Bakırköy Baruthanesi'nin, İskender Çelebi Bağçesi Baruthanesi diye anıldığını görüyoruz. Bu tarihte de III. Selim buraya uğrayıp, bir müddet istirahat etmiştir (Ahmed Efendi 1993: 263).

3 Şubat 1799 (27 Şaban 1213)'te, havanın iyi olmasından istifadeyle baruthaneye gitmiş, baruthane nazırı Şerif Efendi'ye tenbihlerde bulunmuş ve barutun kal ve perdahtını tek tek kontrol etmiştir (Ahmed Efendi 1993: 297).

1 Kasım 1800 (13 Cemaziyelahir 1215)'te baruthane nazırı Aziz Efendi'nin hazırladığı yemeği yedikten sonra baruthanenin perdahtanelerini denetlemiştir (Ahmed Efendi 1993: 340). **26 Ekim 1801** (18 Cemaziyelahir 1216)'de baruthaneyi ve yeni yapılmış çarkları denetlemiştir (Ahmed Efendi 1993: 361).

21 Ekim 1802 (23 Cemaziyelahir 1217)'te baruthane'nin çarklarını, perdahtaneyi izleyip denetlemiş ve baruthaneler nazırı Şamlı Ragıb Efendi'ye gerekli tavsiyelerde bulunmuştur (Ahmed Efendi 1993: 386).

Buradaki notlardan anlaşıldığına göre, **22 Eylül 1793** (15 Safer 1208)'de Bakırköy Baruthanesi'nin perdahtanesi inşa edilmektedir, **12 Mayıs 1794** (11 Şevval 1208)'da sergi, kalhane ve perdahtanelerin yapımı tamamlanmıştır. Aynı tarihte çarkların yapımı devam etmektedir. **15 Haziran 1794** (16 Zi'l-ka'de 1208)'de çarkların yapımı devam etmektedir. **10 Eylül 1794** (14 Safer 1209)'de ve **8 Şubat 1795** (18 Receb 1209)'de çarklar yapılmaya devam ediyor. **30 Temmuz 1795** (13 Muharrem 1210)'de Arakel'in icad ettiği çark izlenmiş, **7 Mayıs 1796** (29 Şevval 1210)'de de bu yeni çarkları tek tek denetlemiştir (Ahmed Efendi 1993: 217). Diğer tarihlerde de denetlemeleri devam etmiştir.

III. Selim, Küçükçekmece'nin kuzeyinde, Azadlı'da bulunan Azadlı Baruthanesi'ne de uzaklığına rağmen, bir dizi ziyaret ve teftişlerde bulunmuştur. **15 Haziran 1794** (16 Zi'l-ka'de 1208) tarihinde Çekmece Gölü'nün bitiminde yer alan Azadlı karyesinde, üzerinde yeni bir baruthane yapmaya karar verilen değirmen suyunun kaynağına giderek, çarkları döndürmeye yeterli olup olmadığını incelemiştir (Ahmed Efendi 1993: 169). **12 Ekim 1794** (17 Rebiü'l-evvel 1209)'de yeniden yapılmakta olan baruthaneyi izlemiştir (Ahmed Efendi 1993: 178).

14 Ekim 1796 (11 Rebiü'l-ahir 1211)'de üçbuçuk saatte Azadlı Baruthanesi'ne giden III. Selim, arsası sahiplerinden satın alınarak ve tüm masrafları Darbhane-i Amire'den karşılanarak iki seneye yakın bir zamanda, inşaatı ve tüm levazımatı tamamlanan ve barut üretmeye başlayan Azadlı Baruthanesi'ni teftiş etmiştir. Bu ziyaretinde, Arakel'in yaptığı yüzer tokmaklı iki çarkın çalışmasını izlemiş, Arakel ve oğullarına ve tüm çalışanlarına ihsanlarda bulunmuştur. Çarkın çatısına çıkmış, suyun geldiği havuzu ve çarka akışını, perdahtane, kalhane ve tüm yerleri tek tek denetlemiş ve tamamlanmasından dolayı Allah'a hamd etmiş, Cami ve kasrı da ziyaret etmiştir (Ahmed Efendi 1993: 232-233).

XVIII. yüzyıl şairlerinden Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Galib'in, mevlevi muhibbi III. Selim ve yaptığı reformlarla yakından ilgilendiği ve onları desteklediği bilinmektedir. Şeyh Galib, şair ve mevlevi şeyhi kimliğiyle III. Selim

reformlarının yanında yer almış ve onu desteklemiştir. Bu bağlamda Şeyh Galib, baruthanelerin restorasyon ve inşasıyla ilgili üç, baruthane içinde yapılan kasırla ilgili bir tarih düşürmüştür. Bu şiirlerin başlıkları ve gösterdikleri tarihleri şu şekilde listeleyebiliriz :

Baruthâne müceddeden binâ ve inşâ olunup hitâmında söylenen tarihtir (1209) (Okçu 1993: I/257-258)

Baruthâne hakkında söylenen tarîh-i diğerdır ki takdîm-i hâk-i pây olundu (1210) (Okçu 1993: I/259-260)

Tarih-i diğır baruthâne (1210) (Okçu 1993: II/938)

Baruthânenin derununda müceddeden bina olunan kasr-ı hümayuna tarihtir (1207) (Okçu 1993: I/261-263)

Görüldüğü gibi burada baruthaneler için iki tane 1210, bir tane de 1209 tarihi vardır. Baruthane içinde yeniden inşa edilen kasır da 1207 tarihini taşımaktadır. Baruthaneler hakkında elimizde bulunan tarihsel bilgilerden hareketle, bu şiirlerden hangisinin, hangi baruthane için yazıldığını ve sözkonusu kasrın hangi baruthane içinde yer aldığını cevaplandırmak gerekmektedir.

Baruthane içinde bina olunan kasır 1207 tarihinde yapılmıştır:

Dedim bu mışra^c -ı bercesteyi tarîh için Gâlib
Mübârek bād bu kaşr-ı bulendi şâh-i İslâma (1207) (Okçu 1993: 263)

İlk olarak, 1207 tarihinde müceddeden bina olunan bu kasrın, inşası bu tarihten sonra tamamlanmış olan Azadlı Baruthanesi'nin bahçesinde inşa edilmiş olması ihtimalini değerlendirelim. Baruthanenin inşa çalışmalarını denetlemek için, III. Selim'in baruthanenin bahçesine bir kasır yaptırmış olması ihtimal dahilindedir ancak, Sırkatip Ahmed Efendi'nin ruznamesinde, III. Selim'in Azadlı Baruthanesi'nin inşa yerine ilk ziyaretinin (16 Zi'l-ka'de 1208) 15 Haziran 1794 tarihinde gerçekleştiğini görüyoruz. Hatta bu ziyaretinde, üzerinde baruthane inşasına karar verilen Azadlı deresinin, değirmeni çevirmek için yeterli debisi olup olmadığını teftiş ettiği söylenmiştir (Ahmed Efendi 1993: 169). Dolayısıyla, inşası için ilk teftişin 1794 (1208) tarihinde yapıldığı Azadlı Baruthanesi'nin bahçesinde 1207 yılında bir kasır yapılmış olması uzak bir ihtimal gibi gözükmektedir. Diğer taraftan III. Selim'in, bu ziyaretinden sonra, bir Bostan Kasrında istirahat ettiği söylenmiştir (Ahmed Efendi 1993: 169) ki eğer Şeyh Galib'in 1207 tarihini düşürdüğü Sürûr-âbâd (Server-âbâd) kasrı Azadlı'da yapılmış olsaydı, orada dinlenmesi daha makul olacaktı. Bu bilgilerden hareketle, söz konusu kasrın, Bakırköy Baruthanesi (Baruthane-i Amire)'nin bahçesinde inşa edilmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Naci Okçu, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, no : 657'deki nüshada, kasır hakkındaki bu tarihin başında, "Server-âbâd-nâm kasır-ı hümayun tarihidir" yazdığını belirtmiştir (Okçu 1993: I/261). Buradaki "server-âbâd" (سرور آباد) terkininin, "sürûr-âbâd" şeklinde okunması da mümkündür ki şiirin 17. beytinde² "sürûr-âbâd" terkininin kullanılması ve kasırın ismine bir telmihte bulunmuş olması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Bakırköy Baruthanesi'nin, her ne kadar debisi çarkları döndürmeye yetmese de, Bakırköy deresi üzerinde kurulduğu, tarih kitaplarında zikredilmektedir (bkz. Gölen 2006: 30). Sürûr-âbâd kasrının da bu derenin yanında kurulduğu Galib'in şu beyitlerinden anlaşılmaktadır:

Önünden çağlayan cübâre beñzetmek resâ düşmez

Elinde şâ' iriñ icrâ-yı tesnîm eylese hâme

Bu cübâr-ı şafâ âb-ı hayât-ı rüşenâsıdır

Ne beñzer Zinde-rûd-ı İşfahânî-veş siyeh-hâme (Okçu 1993: I/262)

Ayrıca, İskender Çelebi Bahçesi diye anılan yerde inşa edilmiş olan Bakırköy Baruthanesi'nin ve Sürûr-âbâd kasrının çevresinin çiçekler ve yeşilliklerle kaplı olduğunu şu beyitlerden anlıyoruz:

Degildir püşteler etrâfını dâ'im tavâf eyler
Siphrin beyt-i ma' mürî bürünmüş sebz-i hırâma

Harîr-i reng-i güldür câme-i ra' nâsı gūyâ kim
Nuķuş-ı la' l günden döndü bir mâh-ı gül-endâme

Yerin Behzâd-ı fikret gülçemen naķş etmiş ammâ kim
Karışdırmış bahâr-ı huld-veş âğâzi encâme

Hücûm-ı nazre-i hasretlerinden hōş nigâhânîñ
Der ü bâmı döner eşküfe vermiş naħl-ı bādâme (Okçu 1993: 261-262)

Baruthaneler hakkında düşürülmüş üç adet tarihe gelirse, söylediğimiz gibi, bunlardan iki tanesi 1210, biri de 1209 tarihini vermektedir. "Baruthâne

² Feraħlarla cihânî eylesün Mevlâ sürûr-âbâd
Şafâdan ğayri bir söz gelmesün devrinde aķlâme

müceddeden binâ ve inşâ olup hitâmında söylenen tarihtir” (Okçu 1993: I/257) başlığıyla yazılan ve 1209 tarihini gösteren şiirin Bakırköy Baruthanesi için yazıldığını söyleyebiliriz. Zira, Azadlı Baruthanesi'nin yapımı 1209 tarihinde halen devam etmekteydi. Daha önce belirttiğimiz gibi Bakırköy Baruthanesi restore, Azadlı Baruthanesi de yeni olarak inşa edilmiştir. Bu şiirde, baruthanenin “tanzim ve tecdidî” için III. Selim'in geniş ihsanlarda bulunduğu söylenmiştir ki, buradan da söz konusu baruthanenin Bakırköy Baruthanesi olduğunu söyleyebiliriz:

Ihtimâm-ı tâmla yaptı bu Bârûthâneyi
Eyleyüp tanzîm ü tecdîdine ihsân-ı ‘amîm

Yine aynı şekilde, bu şiirin tarihinin zikredildiği son mısrandaki “genç-âsâ” tabiri, baruthanenin, yeni inşa edilmiş değil de, restore edilmiş olduğuna işaret etmektedir ki bu da elimizdeki şiirin, Bakırköy Baruthanesi hakkında olduğu tezini desteklemektedir:

Mısrâ‘-i târihîni gevher gibi Gâlib dedim
Yapdı genç-âsâ bu Bârût-ḥâneyi Sulṭân Selîm

Bakırköy baruthanesi hakkında yazılmış bu şiire baktığımızda, Şeyh Galib'in barut üretimi ve baruthane ile ilgili bazı göndermelerde bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin,

Diḳḳat olsa bu tedârik hâven-i endîşede
Eylemektir üstûḥân-ı düşmeni ‘azm-i remîm

beytinde, “Dikkat edilse görülecektir ki bu tedarîğin maksadı, düşmanın kemiklerini endişe havanında çürümüş, unufak olmuş hale getirmektir” demiştir. Burada Şeyh Galib kısaca, baruthanede üretilecek (kaliteli) barut sayesinde düşmanın alt edileceğini söylemiştir. Bunun yanında beyitteki havan kelimesi, barut üretimi ile doğrudan ilgili bir kelimedir. Bilindiği gibi barut üretiminde kullanılan güherçile, odun kömürü ve kükürt ayrı ayrı kaplarda hamur haline getirilip bir havuzda birleştirilir ve değirmen taşı şeklindeki ağır bloklarla bir havuz veya tekne içerisinde çark tarafından döndürülerek ezilirdi (Gölen 2006: 219). Kalıp haline getirilmiş güherçile ve kükürtü, karışım yapılacağı zaman, istenilen büyüklükte ezmek için de, taş ve mermerden imal edilen havanlar kullanılmaktaydı (Çetin 2001: 92). Bilindiği gibi barutun kalitesi, bu ezerek karıştırma işleminin uzunluğuna bağlıdır, bu işlem ne kadar uzun sürerse, barutun kalitesi de o derece yüksek olmaktadır. Barut, bu işlemde ezilerek pide haline geldiğinden tekrar havanda tokmaklarla kırılarak ufalanırdı (Gölen 2006: 219). Barut üretiminin birçok aşamasında kullanılan havanlar, etkin kullanımıyla, barutun kalitesini de

belirleyen en temel etkenlerden biridir. Dolayısıyla beyitte geçen, düşmanın kemiklerini un ufak eden havanın, dolaylı olarak, barutu ezen ve kaliteli barut elde ederek düşmanı hezimete uğratacak olan baruthane havasına gönderme yaptığını söyleyebiliriz.

Bu beyitten bir sonraki beyitte Galib şöyle demektedir:

Bāreka'llāh menzil-i aqşāsına idrākinūñ
Kim medār-ı fikrine peyvestedir çarh-ı kavīm

Galib burada, III. Selim'in idrakinin çok uzak menzilleri kapsadığı, yani çok ileri görüşlü olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte "menzil-i aksa" terkibi, yapılan bu baruthane sayesinde elde edilecek kaliteli barutla uzak menzilli atışların gerçekleşeceğini de akla getirmektedir. Diğer taraftan aynı beyitteki "medār-ı fikrine peyvestedir çarh-ı kavīm" tabiri de, yani III. Selim'in fikir eksenini takip eden düzgün çark da, baruthanelerin en temel işlemlerinden olan ezme ve dövme işlemlerinde kullanılan çarkları hatırlatmaktadır. Kavīm, kelimesinin aynı zamanda "kıvam" ile aynı kökten olması ve barutun bileşenlerinin karıştırılmasındaki kıvamın da çarklarla sağlanması bu noktada manidardır.

Şarf-ı cehd etmeddür çün kim cihād esbābına
Böyle lāzımdır maqām-ı emr-i iqdāme muqīm

Şiirin bu son iki beyitinde de Galib, III. Selim'in savaş gereçlerine verdiği öneme, dar planda düşünüldüğünde baruta ve geniş planda düşünüldüğünde Nizam-ı Cedid çerçevesindeki tüm yeniliklere, işaret etmiştir diyebiliriz.

Bu noktada, 1210 tarihi düşürülmüş diğer iki şiirin ise Azadlı Baruthanesi için yazılmış olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim III. Selim, 1210 tarihli bir hatt-ı hümayununda Azadlı Baruthanesi'nin inşasının tamamlanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir (Çetin 2001: 27). Dolayısıyla 1210 tarihini çıkardığımız iki şiir Azadlı Baruthanesi için yazılmıştır diyebiliriz.

Bu şiirlerden ilki 12 (Okçu 1993: I/259-260), diğeri de 2 (Okçu 1993: II/938) beyittir. Bu şiirlerde Şeyh Galib barutu, *iksîr-i zafer* ve *kimyâ-yı nusret* şeklinde tanımlamış,

Bārekallāh himmet-i şahenşeh-i gerdün-penāh
Zinde-sāz-ı mülk ü millet Hān Selīm-i Cem-sipāh

Gevher-i deryā-yı re'y ü kulzüm-i zaḥḥar-ı cūd
Şubḥ-ı rezme āftāb ü şām-ı bezme nūr-ı māh

....

Fî-sebîli'llâh şarf edüp nice naqd-i revân
Bir gâzâ-yı ma'nevî kıldı cenâb-ı pâdişâh

ve

Bâreka'llâh hâzret-i Sulţân Selîm-i dâd-ger
Eyledi himmetle inşâ böyle bünyâd-ı laţîf

beyitleriyle de III. Selim'in, baruthane inşası için yaptığı cömertlik ve harcamalara atıfta bulunulmuştur.

Aynı zamanda Şeyh Galib,

'Azm edüp 'azminde cezm edüp niţâm-ı devlete
Etdi tertîb-i mühimmâtında farţ-ı iktinâh

Sıt-i devri 'ilm-i edvâr-ı cihâd eyler sürûd
Farzdur bu nağme mânend-i namâz-ı penc-gâh

Fî-sebîli'llâh şarf edüp nice naqd-i revân

Bir gâzâ-yı ma'nevî kıldı cenâb-ı pâdişâh

beyitleriyle de, III. Selim'in savaş mühimmatının esasını, en önemli noktasını çok iyi anladığını, bu amaç için Allah yolunda çok para harcadığını ve bunun beş vakit namaz gibi farz ve manevi bir gaza olduğunu söyleyerek, baruthane yapımının ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir.

Yukarıda örneklendirdiğimiz gibi, bu şiirlerde de, baruthane ile ilgili somut bilgiler vermiştir. Örneğin şu beyitlerde Şeyh Galib, "çarh" kelimesiyle feleği kasetmiş olsa da, baruthanede kullanılan çark sistemine de telmihde bulunmuştur:

Çarhı döndürdü murâdı üzre feyyâz-ı ezel
Akdı sū-yı ârzūya cūy-i tevfiķ-i ilâh

Çurdu ez-cümle bu Bârûthâneye bünyâd-ı nev
Kim mu'adildir desem gerdūna yoķdur iştibâh

Çirmen-i eflâke her tolabı devrân gösterüp
Başş eder bir gecede ber-âsmân nūr-ı siyâh

Bakırköy Baruthanesi'nden farklı olarak, Azadlı Baruthanesi'nde çark sisteminin su gücüyle çalıştığını belirtmiştik. Beyitteki, Allah'ın yardım nehrinin istek suyuna akmasının, su gücüyle döndürülen baruthane çarkına telmihde bulunduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde baruthaneyi anlatırken kullandığı "felekler harmanına

her dolabı döner bir şekilde gösterip, bir gecede âsumâna siyah nur saçar” ifadesindeki ince hayalde de, baruthanenin dönen çarkları ve imal edilen baruta (*nur-ı siyah*) telmih vardır.

Şu beyitte de “feleği süsleyen barut çarkı latif bir icad” diyen Galib, Azadlı Baruthanesi’nde kullanılan ve Arakel’in icad ettiği, suyla çevrilen yüzer tokmaklı iki çarha (Ahmed Efendi 1993: 232) işaret etmiştir kanısındayız:

Oldu gevher-pâş Gâlib âsmân târihine
Çarh-ı bārūt-ı felek-pîrāye icād-ı laţif

Bu çalışmayla birlikte Şeyh Galib’in, döneminde, askeri alanda yapılan yeniliklere ne derece duyarlı olduğu ve ne kadar bilgi sahibi olduğu bir kere daha görülmüştür. Bunun yanında, bu güne kadar “baruthane hakkında tarihler” şeklinde geçirilmiş bu şiirlerin, hangi baruthaneler hakkında olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu şiirlerde, açıklanmayı bekleyen veya baruthane ve baruthane sistemlerine işaretlerde bulunan kavramlar açıklığa kavuşturulmuş, metinlere daha iyi nüfuz etme imkanı sağlanmıştır.

Baruthâne müceddeden binâ ve inşâ olunup hitâmında söylenen tarihidir

- 1- Hân Selîm-i ma‘ delet-pîrâ o rûşen re'yi kim
Hâk-i pâyi olsa lâyıķ sürme-i çeşm-i hâkîm
- 2- İhtimâm-ı tâmla yaptı bu Bârûthâneyi
Eyleyüp tanzîm ü tecdîdine ihsân-ı ‘ amîm
- 3- Mâyelendirmektedir hep pertev-i iķbâlini
Çok mu teşhîr-i cihân eyleyse bu şâh-ı kerîm
- 4- Diķķat olsa bu tedârik hâven-i endîşede
Eylemekdir üstühân-ı düşmeni ‘ azm-i remîm
- 5- Bâreka’llâh menzil-i aķşâsına idrâkinüñ
Kim medâr-ı fikrine peyvestedir çarh-ı kavîm
- 6- Top-ı şehir-âşübına ol şâh-ı ‘ âlî-himmetiñ

Çulle-i Kâf üzre dökmüşler nişân Allâh 'alîm

7- Şarf-ı cehd etmeddür çün kim cihâd esbâbına
Böyle lâzımdır maqâm-ı emr-i içdâme muqîm

8- Tâli'-i bâlâ-ter olsun atdiğin ursun müdâm
'Ömri bî-pâyân olup eyyâmı olsun müstedîm

9- Mısrâ'-i târihîni gevher gibi Ğâlib dedim
Yapdı genç-âsâ bu Bârût-ğaneyi Sulţân Selîm (1209)

Baruthâne hakkında söylenen tarîh-i diğerdır ki takdîm-i hâk-i pây olundu

1- Bârekallâh himmet-i şâhenşeh-i gerdün-penâh
Zinde-sâz-ı mülk ü millet Ğan Selîm-i Cem-sipâh

2- Gevher-i deryâ-yı re'y ü kılzüm-i zağğar-ı cûd
Şubh-ı rezme âftâb ü şâm-ı bezme nûr-ı mâh

3- 'Azm edüp 'azminde cezm edüp niżâm-ı devlete
Etdi tertîb-i mühimmâtında farç-ı iktinâh

4- Çarhı döndürdü murâdı üzre feyyâz-ı ezel
Ağdı sū-yı ârzūya cūy-i tevfiķ-i ilâh

5- Çurdu ez-cümle bu Bârūthâneye bünyâd-ı nev
Kim mu'adildir desem gerdūna yoğdur iştibâh

6- Ğirmen-i eflâke her tolabı devrân gösterüp
Bağş eder bir gecede ber-âsmân nûr-ı siyâh

7- Sıt-ı devri 'ilm-i edvâr-ı cihâd eyler sürüd
Farzdur bu nağme mânend-i namâz-ı penc-gâh

8- Fî-sebîli'llâh şarf edüp nice nağd-i revân
Bir Ğazâ-yı ma'nevî kıldı cenâb-ı pâdişâh

- 9- Açdı her topdan fütühât-ı celîle bir tarîk
Oldu ammâ kim bu bünyâd-ı mu‘azzam şâh-râh
- 10- Hağ bu kim bārûta iksîr-î zafer desem sezâ
İşte dâru’d-đarb-ı hâliş yaptı bārîdir güvâh
- 11- Kâlb-i pâki şâf olup a‘dâsı olsun pür-gübâr
Şavletüñ gördükçe kör olsun ‘adû-yı bed-nigâh
- 12- Söyledim Gâlib bu Bârût-hâneye târiğ-i tâm
Oldu ihyâ kimyâ-yı nuşrete nev kâr-gâh (1210)

Tarih-i diger Baruthâne

- 1- Bâreka’llâh hâzret-i Sulţân Selîm-i dâd-ger
Eyledi himmetle inşâ böyle bünyâd-ı laţîf
- 2- Oldu gevher-pâş Gâlib âsmân târiğine
Çarğ-ı bârût-ı felek-pîrâye îcâd-ı laţîf (1210)

Kaynakça

- AGOSTON Gabor. *Barut, Top ve Tüfek*. İstanbul, Kitapyayınevi, 2006.
- AHMED EFENDİ, *Ruzname*, (III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname), Haz. V. Sema Arıkan. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1993.
- ÇETİN Birol, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Barut Sanayi ; 1700-1900*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- GÖLEN Zafer, *Osmanlı Devleti’nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.
- OKÇU Naci, *Şeyh Galib, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanının Tenkidli Metni I-II*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.